

Інформаційні матеріали до 25-ї річниці Конституції України, розроблені
Українським інститутом національної пам'яті

28 червня цього року Україна відзначатиме 25-ту річницю Конституції, головного нормативно-правового акта держави, який закріплює основи суспільного ладу, державний устрій, систему, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, права та обов'язки громадян.

Ухвалення Верховною Радою України 1996 року Основного закону стало важливою віхою українського державотворення.

Відповідно до Указу Президента України № 128 від 30 березня 2021 року в столиці України, обласних центрах і всіх населених пунктах нашої держави відбудуться урочисті заходи з нагоди 25-ї річниці Конституції України за участю представників органів державної влади, місцевого самоврядування, дипломатичного корпусу іноземних держав, міжнародних організацій, громадських активістів. Також до цієї ювілейної дати органи влади мають провести медійні, культурно-мистецькі, освітні, інші патріотично-виховні заходи, спрямовані на поширення інформації про історію конституціоналізму, формування правової культури, виховання поваги до Основного Закону України.

Для допомоги в їх підготовці Український інститут національної пам'яті розробив інформаційні матеріали про історію українського конституціоналізму та ухвалення Конституції України. Крім того, інфографіку “Підвалини української Конституції” та розлогі історичні матеріали, а також спогади учасників прийняття Основного закону ви знайдете за посиланням: <http://surl.li/wayv>.

Ключові повідомлення

Український конституціоналізм має глибоке історичне коріння та тяглість, а також свої особливості. Найголовніші з них – український конституціоналізм розвинувся під впливом європейських країн, які першими почали його формувати; заснований на ідеях прав та свобод людини, верховенства права та демократії. Ці засади формувалися протягом століть у відповідності до національного характеру українців, способу життя, цінностей і суспільних відносин.

Перша відома кодифікація права на українських землях відбулася за часів Давньої Русі і була зафіксована в “Руській Правді” (XI–XII століття). Наступні історичні епохи продемонстрували безперервний пошук шляхів, методів та інструментарію для оформлення і закріплення основних принципів суспільно-державної взаємодії.

Український конституціоналізм інколи випереджав європейський. Так, першою європейською конституцією в сучасному її розумінні правомірно вважають “Договір та встановлення прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського між Ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між Генеральною старшиною, полковниками, а також

названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами схвалені обома сторонами вільним голосуванням і скріплені найяснішим гетьманом урочистою присягою”. Цей договір 1710 року, написаний під значним впливом ідей західноєвропейського парламентаризму, називають Конституцією Пилипа Орлика.

Основоположні акти Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки продемонстрували правову та політичну зрілість нашої нації під час боротьби за державність у 1917–1921 роках. Традиції продовжив 15 березня 1939 року в Хусті Соїм Карпатської України, проголосивши її незалежність і ухваливши два закони зі статусом конституційних, які визначали форму державного правління.

Програмні документи Української головної визвольної ради, як підпільного парламенту, засвідчили прагнення учасників визвольного руху дотримуватися принципів демократії навіть у найважчих умовах підпільно-партизанської боротьби.

У конституційному процесі незалежної України відбився непростий шлях молодій демократії до соціально-правових стандартів та цінностей об’єднаної Європи.

Історична довідка

Конституція України постала не на порожньому місці. Біля її витоків – “Руська правда”, “Литовські статuti”, акти періоду Гетьманщини (“Березневі статті” тощо) – правові акти конституційного характеру, що ставили Україну в один ряд з іншими європейськими країнами.

У період Української революції 1917–1921 років конституційний процес розпочався відразу після проголошення Першого Універсалу Центральної Ради. 29 квітня 1918 року Мала Рада схвалила “Статут про державний устрій, права і вольності УНР”. Згідно з яким УНР проголошувалася суверенною державою, “самостійною і ні від кого незалежною”.

Державотворчі процеси цього періоду були припинені тривалою окупацією українських земель східним сусідом. Радянський Союз, де авторитаризм і тоталітаризм досягли крайньої стадії, за декілька десятиліть наплотив таку кількість основних законів, якої для цивілізованих країн вистачило б на тисячоліття. Втім, усі вони лише декларували певний набір демократичних цінностей, за лаштунками яких поставала нова імперія.

Перша Конституція УСРР ухвалена в березні 1919 року. “Світле майбутнє” мала уособлювати диктатура пролетаріату і повна солідарність з іншими радянськими республіками задля “спільної боротьби за торжество світової комуністичної революції”. Після утворення у 1922 році СРСР, загальносоюзну Конституцію затвердили 31 січня 1924 року. На XI Всеукраїнському з’їзді рад 1929-го оформлено нову Конституцію УСРР.

У той час, поки українці через колективізацію, розкуркулення та Голодомор-геноцид на практиці знайомилися з тріумфом радянської “демократії”, у Кремлі відреагували на подію “величезного історичного значення” – побудову соціалізму в СРСР. У 1936 році постала нова, так звана “сталінська”, Конституція СРСР. Вона законодавчо закріпила перемогу соціалізму. Документ мав низку демократичних новацій (суто декларативних): загальне, рівне і пряме виборче право; таємне голосування; право на працю і відпочинок, матеріальне забезпечення у старості. Чергова Конституція УСРР 1937-го повторила положення союзного документа, максимально обмеживши повноваження республіканських органів.

Після розвінчання культу особи Сталіна відкривалися нові обрії ідеального суспільства. Партійні керманічі розгледіли інші демократичні стандарти. Тож спочатку в СРСР (жовтень 1977-го), а там і в Україні винайшли рецепт суспільного ідеалу, оформленого в Конституції УСРР 20 квітня 1978 року. Тут йдеться і про суверенну республіку. І “вся влада в Україні належить народові”.

Крах радянської імперії став крахом і основного закону, який, попри всі гучні епітети, узаконював тоталітаризм і був непридатним для побудови правового, демократичного суспільства.

Новітній конституційний процес нерозривно пов’язаний з відновленням української державності. Творення Конституції розпочалося із ухваленням Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. Процеси національної законотворчості активізувалися з розпадом СРСР та ухваленням Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. Всеукраїнський референдум засвідчив підтримку проголошення незалежності України. Більшість країн світу визнали Україну суверенною державою. Тож актуалізувалося питання підготовки Основного закону.

5 фактів про підготовку й ухвалення Конституції

1. Проект Конституції України підготувала Конституційна комісія. 1992 року відбулося його всенародне обговорення і 26 жовтня 1993-го вироблено

остаточний варіант. Далі справа призупинилася майже на рік. У листопаді 1994 року, після дострокових президентських і парламентських виборів, нові народні обранці створили ще одну Конституційну комісію.

2. Черговою віхою на цьому шляху стало підписання Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період підготовки нової Конституції України (8 червня 1995 року).

3. Напередодні її ухвалення, в червні 1996 року, ситуація загострилася. 26 червня Рада національної безпеки і Рада регіонів при Президентові України різко засудили зволікання з прийняттям Основного закону. Президент призначив референдум щодо його ухвалення Конституції на 25 вересня. А наступного дня Верховна Рада України проголосувала за постанову “Про процедуру розгляду проекту Конституції України в другому читанні”. І розпочався справжній марафон тривалістю майже 24 години. Із них останні 14 годин – без перерви.

4. Серед питань, які викликали найбільші дискусії, були державні символи, мова, статус Криму. Ліві категорично не погоджувалися на тризуб і синьо-жовтий прапор. Врешті депутати дійшли згоди. Чимало суперечок викликало питання про статус Криму. Частина народних обранців (насамперед, праві) вважали, що достатньо обмежитися наданням півострову статусу звичайної області. Після неодноразових голосувань таки дійшли компромісу: ліві голосують за синьо-жовтий прапор, праві – за автономію Криму. Нелегко вирішувалося і мовне питання: українська мова стала єдиною державною мовою, при цьому Конституція гарантувала вільний розвиток та використання російської та інших мов національних меншин.

5. О 09 годині 18 хвилин 28 червня 1996-го першу Конституцію незалежної України було проголосовано. У ній закріплено правові основи держави, її суверенітет і територіальну цілісність, основні права і свободи українських громадян. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість, безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Конституція України містить норми прямої дії. Одним із ключових положень стала 5-а стаття Конституції, згідно якої “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ”. Однак конституційний процес на цьому не завершився. Конституційне будівництво триває весь час, допоки існує держава і розвивається суспільство.

Віхи розвитку української конституційної думки

1. Середньовічна передісторія українського конституціоналізму – від “Руської Правди” до Литовських статутів. “Руська Правда” почала укладатися в XI столітті за князювання Ярослава Мудрого. Це перша відома кодифікація права на українських територіях, яка наслідувала законодавчі акти германських та англосаксонських держав Європи. Акцент на правах різних станів, власності, судочинстві. У Литовських статутах було кодифіковано право Великого Князівства Литовського. Три редакції статутів (1529, 1566, 1588 років) написані слов’янською мовою увібрали в себе правові традиції Давньої Русі та середньовічної Європи. Встановлювали межі князівської влади і захищали права різних суспільних станів.

2. Зародження вітчизняної конституційної думки, пов’язане із революцією під проводом Богдана Хмельницького та відродженням козацької державності (2-га половина XVII – XVIII століття). Внутрішній устрій, соціально-економічний розвиток, права та вольності козацтва визначали гетьманські універсали, зокрема Богдана Хмельницького, а також міжнародні договори (наприклад, Зборівський між козаками і польським королем Яном Казимиром). Березневі статті Богдана Хмельницького регламентували політичне, правове, фінансове і військове становище України після Переяславської ради. Гадяцький трактат передбачав створення Великого Князівства Руського у складі Речі Посполитої. Вагомою віхою тогочасного розвитку конституційної думки України стала Конституція Пилипа Орлика 1710 року.

3. Формування конституційних ідей після втрати державності (кінець XVIII – початок XX століття). Власні конституційні проекти розробили Микола Костомаров у “Книзі буття українського народу”, Михайло Драгоманов у праці “Вільна спілка”, учасник Кирило-Мефодіївського братства Георгій Андрузький у “Начерках Конституції Республіки”. Загалом кирило-мефодіївці в умовах посилення реакції в часи імператора Миколи I декларували ідеї республіканського устрою, демократичного правління, громадянських прав, а ідеалом державності у них була федерація слов’янських народів. На Західній Україні тоді сформувалися конституційно-правові погляди соціал-демократів Остапа Терлецького та Івана Франка. На початку XX століття під впливом революції 1905–1907 років в Російській імперії на українських теренах конкурували конституційних концепцій – соціал-демократична Михайла Грушевського, консервативна В’ячеслава Липинського та Стефана Томашівського, націократична Миколи Міхновського.

4. Українська революція 1917–1921 років. 29 квітня 1918 року Мала Рада схвалила “Статут про державний устрій, права і вольності УНР”. Цей документ не набув чинності через державний переворот гетьмана Павла Скоропадського. 13 листопада того ж року ухвалили Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, який слугував конституцією Західноукраїнської Народної Республіки. Проекти українських конституцій розроблялися навіть тоді, коли шанси відстояти незалежність виглядали примарними. У роки

революції з'явилося кілька ґрунтовних розробок, зокрема представлений Урядовою комісією УНР із вироблення Конституції Української Держави. Конституційні проекти Української революції заклали основи державницької традиції УНР. Подальший розвиток вони отримали в програмних документах Української головної визвольної ради. У липні 1944 року неподалік села Недільна на Львівщині відбулися Установчі збори УГВР. Збройна частина українського визвольного руху (УПА) отримала політичне представництво. Ідеологія та принципи формування УГВР були спрямовані на консолідацію всіх національних сил і відзначалися демократичністю. На Зборах ухвалили Універсал, Платформу і Тимчасовий устрій, які також вважаються важливим джерелом української конституційної думки. Вища законодавча влада стала компетенцією Великого збору УГВР, а виконавча – Генерального секретаріату. Президентом УГВР обрали колишнього члена Центральної Ради, уродженця Полтавщини Кирила Осьмака. Українська головна визвольна рада керувала боротьбою УПА до кінця 1950-х років.

5. Радянська доба. В УРСР у різний час було ухвалено чотири конституції. Вони хоч і проголошували Україну суверенною державою, але насправді були лише ідеологічним прикриттям колоніального становища УРСР та панування в ній тоталітарного режиму. Основний документ УРСР був цілковитою формальністю. Хоча він і передбачав можливість виходу кожної республіки зі складу СРСР, але не надавав жодного механізму. У середині 1980-х років із політикою перебудови розпочалося відродження українського конституціоналізму. Його увінчало ухвалення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року, Акта про державну незалежність 23 серпня 1991-го і прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

5 фактів про Конституцію Пилипа Орлика

1. Документ, відомий як Конституція Пилипа Орлика (а також Бендерівська або Козацька конституція) насправді має довгу назву “*Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis inter illustrissimum Dominum Philippum Orlik, neoelectum Ducem Exercitus Zaporoviensis, et inter Generales, Colonellos, nec non eundem Exercitum Zaporoviensem, publico utriusque partis laudo conventa ac in libera electione formali juramento ab eodem illustrissimo Duce corroborata, anno Domini 1710, Aprilis 5, ad Benderam*” (“Договір та постановлення прав і вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького та між Генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтвержені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах”). Тобто, в основі цієї угоди – домовленість між гетьманом і Військом

Запорозьким. Від запорожців документ підписав кошовий отаман Кость Гордієнко.

2. Конституція складається із преамбули, шістнадцяти розділів і присяги новообраного гетьмана. За формою це була угода між гетьманом і старшиною та всім Військом Запорозьким, а за змістом – правовим актом, який в політико-правових поняттях того часу обґрунтував право України на державну самостійність та її державний устрій.

3. “Договір” відображав світоглядні цінності козацької старшини XVII–XVIII століть і засвідчив її прагнення унормувати життя за власними звичаями, традиціями й законами, хоча враховував інтереси не лише козацтва як провідної верстви, а й інших станів – духовенства, міщанства, купецтва і селянства, об’єднаних у поняття “народ”.

4. “Договір” зберігся в чотирьох редакціях: два тексти (основний і скорочений) латиною, два (оригінал і скорописна тогочасна копія) – староукраїнською. Базовий латиномовний – для нового протектора України короля Швеції та міжнародної спільноти, скорочений – королівської канцелярії. Вони зберігаються у фондах Національного архіву Швеції в Стокгольмі. До слова, колись повний латинський текст тримав у своєму фамільному архіві Микола Ханенко, котрий передав у спадок нащадкам – Михайлу Ханенку та його братам Олександрю й Івану. Згодом документ потрапив до Швеції. Щодо примірників староукраїнською мовою, то вони призначалися для оголошення в Україні та на Запорозькій Січі. Наразі вони перебувають у Російському державному архіві давніх актів у Москві.

5. Скорочену електронну версію “Конституції Пилипа Орлика” опублікував Центральний державний історичний архів України до 300-ї річниці укладання документа (доступний за посиланням: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_300_Konstytutsii_Orlyka.php). А його повний текст опубліковано на сайті Верховної Ради України: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>.

Батьки законотворчості та конституціоналізму

Ярослав Мудрий. Київський князь, за правління якого Давня Русь сягнула піку своєї могутності. Всі зусилля спрямував на продовження справи Володимира – посилення єдності, централізації держави, її європеїзацію. Як свідчать літописи, Ярослав був не стільки князем-дружинником, князем-завойовником, скільки князем-будівником, князем-просвітителем. Зовнішньополітична діяльність Ярослава спиралася насамперед на слово дипломата, а не на меч. Важливе місце у міжнародній політиці відіграла своєрідна “сімейна дипломатія”, тобто укладання вигідних союзів та угод шляхом династичних шлюбів. Він доклав чимало зусиль для побудови у 1037 році Софійського собору, який на цей час є однією з найголовніших християнських святинь Східної Європи. Ярослав Мудрий дбав про розвиток освіти в державі, ініціював створення школи і першої у Русі бібліотеки при

Софійському соборі. Уклав збірку законів “Руську правду” – давньоруську збірку світського права, в якому відбито норми звичаєвого права, а також князівські нововведення. Вона є найвизначнішою пам’яткою давнього права.

Ярослав Мудрий помер у Вишгороді. Похований у Софійському соборі в Києві.

Пилип Орлик. Майбутній гетьман Війська Запорозького та Правобережної України працював писарем у канцелярії митрополита Київського, Галицького та всієї Малої Росії Варлаама Ясинського. Від 1700 по 1706 роки перебував на посаді старшого військового канцеляриста, а згодом – управляючого справами Генеральної військової канцелярії.

1707-го став генеральним писарем в уряді Івана Мазепи. Орлик був одним із перших утаємничених у плани гетьмана позбутися впливу Московської держави і Петра I та перейти на бік шведського короля Карла XII. У 1714 році переїхав до Швеції, 1720-го – до Австрії, а згодом – Чехії. Від 1734-го жив у Греції, потім – Молдові. Аби відновити владу над Українською козацькою державою шукав дипломатичної підтримки в Австрії, Англії (від 1717-го – Велика Британія), Папській державі, Голландії, Данії, Польщі, Пруссії, Франції. Пилип Орлик був освіченою людиною, знав дев’ять мов. Поет. Автор багатьох книг, політичних маніфестів. Його старший син Григорій Орлик став державним і військовим діячем Франції. Помер 24 травня 1742-го в Яссах.

Пилип Орлик – автор “Виводів прав України” (або “Дедукції”) – однієї з найважливіших пам’яток конституційної та політико-правової думки початку XVIII століття, в якій гетьман розкрив історію національно-визвольних змагань українців за власну незалежну державу та обґрунтував позицію, що реалізація цього права сприятиме ослабленню Московщини, а разом із тим збереженню миру в європейському регіоні.

Михайло Драгоманов. Фундатор національної конституційної думки, творець правової теорії, яка еволюціонувала від ідеї створення слов’янської федерації до української національної держави, в якій на першому місці – парламентаризм і децентралізація влади через запровадження федеративного устрою та надання широких повноважень місцевому самоврядуванню, а також права і свободи людини. Їх бачення він виклав у праці “Проект основ Статуту українського товариства “Вільна Спілка” (1884). Це – рівність перед законом, недоторканність особи і житла, таємниця листування, свобода пересування, віросповідання, мови, друку, театрів і навчання, зібрань, право на петиції до уряду, позиватись до суду на дії та рішення урядовців.

Михайло Грушевський. Розвинув політико-правову концепцію Михайла Драгоманова у статті “Конституційне питання і українство в Росії” (1905 р.) та книгах “Наша політика” (1911), “Вільна Україна” (1918), “Початки громадянства (генетична соціологія)” (1920–1921). Михайло Грушевський запропонував такі нові конституційні ідеї: децентралізація як надання регіонам широкої національної чи територіальної автономії, парламентське правління без застосування прямих виборів до законодавчого органу, поділ влади за горизонтальними (законодавча, виконавча, судова) і вертикальними зв’язками (у регіонах повнота влади належить національно-територіальним сеймам, обраним шляхом всезагального, прямого, таємного голосування, а у центрі – парламенту, сформованому сеймами; чітке визначення державного характеру національних окраїн, їх територій, прав і свобод людини і громадянина).

Микола Міхновський. Програмні засади українського політичного руху викладені 1900 року в маніфесті Революційної української партії “Самостійна Україна” Миколи Міхновського. Він уперше в українській політичній думці висловив ідею боротьби “за єдину, неподільну, вільну і самостійну Україну”. Невдовзі Міхновський підготував проект основного закону Самостійної України. Згідно з цим документом Україна мала стати спілкою вільних і самоправних земель, утворених на підставі своїх природних особливостей та окремішностей і заселених українцями.

Іван Франко. Помітний внесок у розвиток конституційної та політико-правової думки України належить цьому філософу й письменникові. У його художніх та наукових працях знайшли відображення політичні та соціально-економічні процеси у Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Конституційні ідеї про державу і право розкрив у творах “Формальний і реальний націоналізм”, “Що таке прогрес”, “Наука та її взаємини з працюючими класами”, “Свобода і автономія” та інших. Іван Франко вважав, що з виникненням приватної власності виникає і держава з притаманним їй апаратом управління і примусу. Водночас він виступав проти монополії державної власності, а під соціалізмом розумів “вільну громаду” і свободу кожної людини. Підтримував ідеї про те, що політичні інститути, політика і право впливають з економічних відносин, які панують у суспільстві. Засуджував необмежену монархію та державу, де панує експлуатація людини. Новий устрій суспільства, на думку мислителя, може бути створений шляхом проведення народної революції, під якою він розумів низку культурних, наукових і політичних чинників, що змінюють основи суспільства та скеровують розвиток народу в інший бік.

Він послідовно розвивав конституційні ідеї кирило-мефодіївців та Михайла Драгоманова про українську національну державу, децентралізацію через

громадське самоврядування, права і свободи людини, соціальну справедливість.

Кирило Осьмак. Народився на Миргородщині (Полтавщина). Навчався в Московському сільськогосподарському інституті. Активний учасник українського національного руху, член Української Центральної Ради. За Директорії працював при уряді УНР. Уперше заарештований більшовиками у 1929 році, у 1930-му – другий арешт. За вироком суду присуджено 3 роки концтабору, які згодом було замінено на адмінзаслання до Сиктивкара. У 1938 році відбувся третій арешт. На волю вийшов у 1940-му.

З літа 1942-го співпрацював з ОУН (б), був задіяний на пропагандистській роботі. У липні 1944 року було створено Українську головну визвольну раду (далі – УГВР) як верховний політичний орган керівництва визвольною боротьбою. Підпільний парламент воюючої України очолив Кирило Осьмак.

Він склав проекти її головних програмних документів. Того ж року Кирила Осьмака заарештували радянські органи безпеки та присудили йому 25 років ув'язнення. Помер у Владімірській тюрмі у віці 70 років. Тільки у 2004 році перепохований у Києві.

Корисні Інтернет-посилання

- Боровик А. Що змінювали в Конституції України за роки незалежності? [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/06/28/7257307/>
- Довідкові матеріали до 24-ї річниці ухвалення Конституції України. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/documents/DayConstitution/194685.html>
- До 300-ї річниці Конституції Пилипа Орлика [Електронний ресурс] // Центральний державний історичний архів України. – Режим доступу: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_300_Konstytutsii_Orlyka.php
- Ільченко Р., Вовк О. Як знайшли оригінал Конституції Орлика староукраїнською [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/23/10394/>
- Козаченко А.І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні. Навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://surl.li/vgsv>
- Конституційний процес в Україні 1990–1996 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України Інституту історії України НАН України. – Режим доступу : <http://surl.li/vgte>

- Конституція України: скільки їх було? [Електронний ресурс] // АрміяФМ. – Режим доступу : <http://surl.li/vgtd>
- Мараєв В. Конституційний процес часів Української Центральної Ради [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://surl.li/wazh>
- Мироненко О.М. Історія Конституції України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://surl.li/vgsz>
- Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України Інституту історії України НАН України. – Режим доступу : <http://surl.li/vgth>
- Пижик А., Слюсаренко Ю. Проект Конституції УНР 1917 р.: передумови появи, зміст, сучасні оцінки [Електронний ресурс] – Режим доступу : <file:///C:/Users/uinp/Downloads/155-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-421-1-10-20190326.pdf>
- Пижик А.М. Лекція до 310-ї річниці укладання Конституції Пилипа Орлика: <https://www.facebook.com/knu.vstup/videos/317420895901284>
- Руська правда [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України Інституту історії України НАН України. – Режим доступу : <http://surl.li/vgti>
- Солодько П. УГВР: підпільний уряд і парламент, який керував УПА [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/21/32581/>
- “Усі, хто причетний, цю ніч мають проводити своєрідно”. Як приймалася Конституція [Електронний ресурс] // УкрІнформ. – Режим доступу: <http://surl.li/idfr>
- Яблонський В. Це була справді чарівна ніч! Як Україна отримала Конституцію [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2011/06/28/44060/>
- Як Україна отримала свою Конституцію [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті. – Режим доступу : <http://surl.li/spct>